

مونوگرافی

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین دوزی^۱

م - حسن پور

تنظیم: فاطمه عزتی^۲

چکیده

هنرهای دستی به عنوان یکی از بومی ترین و اصیل ترین پدیده‌های اجتماعی، گذشته از زیبایی و ظرافت‌هایی که حاکی از روح لطیف و هنرمند آدمی است؛ به لحاظ اقتصادی نیز ارج فراوان دارد؛ چنان که هنوز هم با وجود رشد صنعت و فناوری در قرن حاضر، پا به پای تولیدات انبوه کارخانه‌ای و صادرات آن؛ بخشی از نیازهای روزمره با تولیدات و صنایع دستی برآورده می‌شود. بررسی و شناخت ابزارکار، مواد مورد استفاده، نقش‌ها و رنگ‌ها و نیز آشنایی با استادکاران این صنعت، دنیای تازه‌ای را پیش روی پژوهشگران عرصه مردم‌شناسی می‌گشاید و گام مهم و بلندی در راه مطالعه، شناخت و گردآوری فرهنگ و تمدن هر سرزمین به شمار می‌رود. این مقاله به صورت تک‌نگاری، نگاهی کوتاه به هنر پوستین‌دوزی در مشهد انداخته است. نویسنده با روش میدانی و با مشاهده مستقیم، به مطالعه در این زمینه پرداخته و نتایج پژوهش نشان داده است که تاریخچه پوستین‌دوزی به افغان‌ها برمی‌گردد. این حرفه دارای ابزار، مواد و فرآورده‌های متنوع است و مراحل مختلفی از جمله آشگری، ابریشم‌دوزی و پردازش را دربرمی‌گیرد که در مقاله حاضر به تشریح آنها پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: پوستین‌دوزی، آشگری، پشم، پوست، صنایع دستی، مشهد.

۱. این مقاله بر اساس تک‌نگاری «هنرهای دستی مشهد» (م - حسن پور) که در گروه پژوهش ایران‌زمین در سال ۱۳۵۵ انجام شده، تنظیم گردیده است.

۲. دانشجوی دکتری علوم سیاسی و پژوهشگر مرکز تحقیقات صداوسیما. رایانامه: ezatyf@gmail.com

۱۲۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۱. مقدمه

پوستین یا لباس خزدار، به لباسی زمستانی گفته می‌شود که تمام یا قسمت عمده آن با پوست حیوانات پشم دار دوخته شده است. در ایران از پوست گوسفند و سایر حیوانات حلال گوشت که دست کم، ۲۰ نوع را شامل می‌شود، برای دوخت پوستین استفاده می‌کنند حتی پوست حیواناتی مانند مینک^۱، سگ آبی، انواع روباه، خرگوش، سمور، راسو، قاقم^۲، گربه و سگ نیز برای تولید خز به کار می‌رود. بدیهی است که پوستین‌های دوخته شده از پوست جانوران گوناگون، به لحاظ ارزش، تفاوت چشمگیری با یکدیگر دارند.

پوستین دوزی یکی از رشته‌های دوزندگی سنتی در ایران است که بیشتر در شمال خراسان و مشهد رواج دارد. پوستین را به صورت نیم‌تنه و جلیقه یا بلند به شکل قبا می‌دوزند و زمستان به تن می‌کنند. ماده اولیه این پوشاک، پوست گوسفند است که مراحل عمل‌آوری آن عبارت‌اند از: جدا کردن پوست از گوسفند و نمک زدن، شستن، آتش دادن (فروکردن در محلول نمک و جو)، مالش دادن، خشک کردن، آفتاب دادن، نم‌زدن، تراش دادن، پاک کردن، روغن زدن، نرم کردن، شانه کردن و سرانجام دوختن در اندازه‌های مختلف. امروزه، استفاده از پوستین بسیار محدود شده است.

هنر پوستین‌دوزی و نقش‌اندازی روی آن، یکی از مهم‌ترین صنایع دستی مشهد است که اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد. فن پرورش و نمک زدن، تراش دادن، خورش دادن و آماده کردن پوست برای دوخت جلیقه، پوستین، زیرانداز یا هر لباس دیگر، پیشینه‌ای دیرینه دارد و این صنعت با چنین قدمت و پیشینه‌ای، نسل به نسل از نیاکان ما به مردان و زنان عصر حاضر رسیده است.

در گذشته، بسیاری از پوستین‌دوزهای ساکن محله نوغان مشهد، اصالت کابلی یا افغانی داشتند و هم‌اکنون نیز این صنعت در خراسان رضوی و بویژه شهرهای قوچان و شاندیز رواج دارد؛ این دو شهر از اصلی‌ترین مراکز تولید پوستین در مشهد به شمار می‌روند.

۱. نام گونه‌ای از خانواده راسوها است با بدنی لاغر و نیمه‌آبری که دو نوع یعنی مینک آمریکایی و مینک اروپایی دارد.
۲. qâqom: حیوان کوچکی است نظیر راسو که از موش بزرگ‌تر، سفید و دمش کوتاه و سر دم آن سیاه است. پوستش بسیار سفید و نرم است و از آن پوستین می‌سازند. (فرهنگ شاهنامه، ۱۳۱۳: ۲۰۹)

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه صنایع دستی مطالعات بسیاری در داخل کشور صورت گرفته اما درخصوص صنعت پوستین‌دوزی در مشهد تاکنون هیچ‌گونه پژوهشی انجام نشده است. البته در سال ۱۳۹۵ خدیجه بوزرجمهری و همکاران‌شان مقاله‌ای را به منظور ارائه در اولین کنفرانس ملی «اندیشه‌ها و فناوری‌های نوین در علوم جغرافیایی» تهیه کرده‌اند. در دهه‌های گذشته منطقه شاندیز به دلیل موقعیت خاص و فاصله اندک با شهر مشهد و حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) به عنوان قطبی برای تأمین نیازهای مربوط به البسه استان قدس رضوی ایفای نقش می‌کرده است؛ به طوری که می‌توان گفت یکی از دلایل و وجوه رونق صنعت پوستین‌دوزی در منطقه شاندیز، وجود خادمان حرم مطهر رضوی بوده است و بخش اعظم البسه کارکنان و پاسبانان حرم مطهر و حتی پوشاک هدایی از سوی آستان قدس به زائران و مجاوران بارگاه حضرت رضا (ع) را از کارگاه‌های تولیدی موجود در منطقه شاندیز تهیه می‌کرده‌اند. در این خصوص اسناد زیادی از تهیه پوستین مورد نیاز کارکنان، در کتابخانه آستان قدس رضوی وجود دارد. نویسندگان مقاله با توجه به رونق نسبی هنر - صنعت پوستین‌دوزی در منطقه شاندیز در سال‌های اخیر، به بررسی چالش‌ها و موانع موجود در مسیر احیای این هنر - صنعت در منطقه یاد شده پرداخته‌اند.

نظر به اینکه صنایع دستی به عنوان یکی از وجوه فرهنگی هر کشور، ریشه در باورها، عقاید و آداب و رسوم ملت آن دارد و در عین حال، عاملی برای ایجاد فرصت‌های شغلی و رونق اقتصادی است، احیای این هنر - صنعت بومی نیز می‌تواند موجبات توسعه همه‌جانبه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) در مشهد و منطقه شاندیز را فراهم آورد. از این رو، هدف عمده پژوهش پیش رو، بررسی عوامل ضعف و رکود صنعت دستی بسیار سنتی پوستین‌دوزی در منطقه شاندیز و دستیابی به راهبردهای مؤثر برای توسعه آن است. مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی، با شیوه کیفی و نظریه‌پردازی بنیانی و نیز با رویکرد آسیب‌شناسانه و اکتشافی انجام شده است. جامعه‌آماری آن نیز شامل پوستین‌دوزان منطقه شاندیز بوده که با تکنیک گلوله‌برفی و

۱۲۲ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مصاحبه‌های کیفی و نیمه ساختار یافته، اطلاعات مورد نیاز از آنان جمع‌آوری شده است. مهم‌ترین موانع و مشکلات این صنعت از نظر نویسندگان مقاله عبارت‌اند از: مشکلات فروش و بازاریابی، نبود درآمد کافی، نبود کارخانه‌های دباغی پوست در منطقه، تغییرات اقلیمی و فرهنگی، واردات محصولات چینی و نبود حمایت‌های دولتی کافی از این حرفه. با رفع موانع موجود و حمایت بیشتر دولت، این صنعت می‌تواند در ایجاد کارآفرینی، اشتغال و افزایش درآمد منطقه نقش بسزایی ایفا کند.

۳. بحث و بررسی

در این بخش به انواع محصولات پوستی، تفاوت پوستین‌دوزی قدیم و جدید، تاریخچه پوستین‌دوزی، کارگاه‌های پوستین‌دوزی، ابزار و مواد لازم برای کار، فرآورده و محصولات و مراحل کار پوستین‌دوزی و در نهایت، نحوه خرید و فروش پوست پرداخته می‌شود.

قدمت این هنر به زمانی برمی‌گردد که انسان برای گرم کردن خود به پوست حیوانات نیاز داشت؛ استفاده از پوست حیوانات در دیوارنگاره‌های قدیمی نیز یافت می‌شود. طبقات مختلف جامعه با توجه به رتبه و درجه‌بندی اجتماعی خود از پوست استفاده می‌کردند، چنان که افراد متمول، پوست حیوانات باارزش‌تر، مانند ببر و پلنگ را بر دوش خود می‌انداختند.

پوستین‌دوزی روش‌های مختلف دارد. در مشهد برای این کار، از پوست بره شیرمست^۱ استفاده می‌کنند و سپس، رویه آن را با نخ‌های ابریشم و با نقوش سنتی می‌دوزند. همین رودوزی، وجه تمایز پوستین‌دوزی مشهد با دیگر شهرها از جمله اردبیل و اصفهان است زیرا در خراسان، قسمت پُرزدار به سمت داخل لباس است و امکان دوخت نقش بر روی پوستین را به هنرمند می‌دهد، در حالی که در اصفهان، رودوزی صورت نمی‌گیرد. برای تزئین پوستین نیز از هنر سوزن‌دوزی همراه با رنگ‌آمیزی استفاده می‌کنند.

۱. بره شیرمست: بره گوسفند یا آهو که از بسیار خوردن شیر مادر فریه شده باشد.

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۲۳

در حال حاضر، پوستین‌دوزی به عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع دستی مشهد در سازمان صنایع دستی استان خراسان رضوی به ثبت رسیده است.

۳-۱. انواع محصولات پوستی

محصول عمده پوستین‌دوزی، جلیقه بلند است اما در بازارچه‌های طرهبه و شان‌دیز محصولات متنوع بسیاری از این هنر را می‌توان یافت؛ از جمله پالتو، شال‌گردن، کلاه، جوراب، پاپوش و دستکش‌های پوستی که خود دو گونه است: نوع گلدوزی شده و چهار انگشتی که مخصوص خانم‌هاست و نوع پنج انگشتی که مانند دستکش‌های چرم، با زیبایی، لطافت و گرمای بیشتری همراه است. همچنین انواع سجاده، پادری و پتوهای زیرانداز. این پتوها پشم‌های چهارخانه دارند و در دو سایز بزرگ و کوچک تولید می‌شوند؛ اغلب نیز برای صندلی ماشین و یا روی مبل اتاق به کار می‌روند.

۳-۲. تفاوت پوستین‌دوزی قدیم و جدید

بررسی تاریخچه و پیشینه شکل‌گیری هنر پوستین‌دوزی در مشهد و تحولات آن نشان می‌دهد که اگرچه هم‌اکنون نیز هنرمندان، همان ابزارهای پیشین را به کار می‌برند، این هنر در سال‌های اخیر متحول شده، راهی تازه یافته و به جاده پیشرفت گام نهاده است. پوستین‌دوزی کنونی، این تفاوت‌های اساسی را با پوستین‌دوزی قدیمی پیدا کرده است:

- **رنگ:** پوستین‌ها در گذشته تنها به رنگ زرد دوخته می‌شدند اما اکنون بنا بر نیاز و تقاضای جامعه مصرف‌کننده، پوستین‌دوزان از رنگ‌های مختلف خارجی استفاده می‌کنند. این نوع رنگ‌کردن را خرم می‌گویند.

- **طرح:** تا ۲۰ سال پیش، پوستین را تنها به صورت لباسی گشاد و بزرگ یا چیزی شبیه عبا تولید می‌کردند که در شهرها به عنوان پوشاک و در بیابان‌ها، به عنوان لحاف، تشک و زیرانداز به کار می‌رفت و دوختی چند ترک یا چند قاچ داشت. اما امروزه پوستین‌دوزی به دنبال دستیابی به بازار فروش گسترده‌تر، ویژگی‌های دیگر جامعه‌ها همچون پالتو، کت، کاپشن و ... را نیز مد نظر قرار داده است. گفتنی است که این اقدام،

۱۲۴ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

اگرچه طرح‌های تازه و متنوعی را پدید آورده، کار قدیم پوستین‌دوزی را از اصالت اولیه خود دور کرده است. به تعبیر محمد شریف، یکی از استادان پوستین‌دوز مشهد: «این کار آن را به میزان زیادی به کار خیاطی نزدیک کرده است زیرا الگوهای جدید از سوی طراحان لباس طراحی شده و بر روی مقواها برش خورده و در اختیار پوستین‌دوزها قرار می‌گیرد؛ در نتیجه پوستین‌دوزی کنونی به دوخت‌های خیاطوار پرداخته است.»

- نقش: پوستین‌های گذشته دارای نقش‌های پیچیده و باارزشی بودند که با قالب‌های چوبی و رنگ، روی پوستین نقش می‌خورد و ابریشم‌دوزی می‌شد. اما امروزه با درگذشت استادکاران قدیمی، آموزش ندیدن نیروهای جدید و تجاری شدن این هنر، طرح‌های پرخرج از میان رفته و اشکال ساده‌تری جایگزین آنها شده‌اند. در همین زمینه باید افزود که پوستین‌های گذشته با ابریشم طبیعی دوخته می‌شدند اما امروزه ابریشم‌دوزی را با خامه انجام می‌دهند.

- ابزار: در برخی از کشورها همچون افغانستان، بسیاری از وسیله‌ها و ابزارهای اصلی پوستین‌دوزی تغییر کرده و کارخانه‌ای شده است این تحولات اگر چه بسیار ناچیز، در مشهد نیز رخ داده است. برای نمونه در گذشته، برای نرم کردن و تراشیدن لایه‌های بیهوده پوست، آن را با خشت‌هایی که نرمه‌ماسه داشت، می‌ساییدند و به این کار خشت‌زدن می‌گفتند. اما امروزه به جای خشت از سمباده استفاده می‌کنند که آن را بر روی چوبی مکعب شکل می‌کشند و به دست می‌گیرند. کار خشت‌زدن هم‌اکنون در کارخانه‌های دباغی به وسیله ماشین انجام می‌گیرد، چنان که نرم‌کردن و رنگ‌کردن پوست نیز نه با دست که با دستگاه انجام می‌شود. (تصویر ۳)

- برون‌سپاری برخی از مراحل کار: پیش از این، تمام مراحل کار پوستین‌دوزی را خود استادکاران پوستین‌دوز انجام می‌دادند. اما امروزه برخی از مراحل مهم آن از جمله آس‌گیری را به بیرون از کارگاه‌ها و به آس‌خانه می‌دهند.^۱

۱. شرح تفاوت میان پوستین‌دوزی جدید با قدیم از طریق مصاحبه با افراد پوستین‌دوز قدیمی (از جمله آقای سیدعلیرضا قاسمی که اکنون کار نمی‌کند) و نیز بازدید از کارگاه‌های گوناگون و مصاحبه با استادکاران و شاگردان جدید فراهم آمده است.

۳-۳. تاریخچه پوستین‌دوزی

درباره تاریخچه و پیشینه این هنر، سه روایت متفاوت وجود دارد؛ برخی آن را به امام جعفر صادق علیه‌السلام نسبت می‌دهند و به نظر می‌رسد که این روایت در میان اغلب پوستین‌دوزان عمومیت بیشتری دارد. برای نمونه، محمدشریف کهن‌ترین پوستین‌دوز، از قول پدرش چنین تعریف می‌کند: «پیر پوستین‌دوزها امام جعفر صادق (ع) بوده است و گویند امام حنیفه خواست تا پوستینی را سجاده کند و از بهر ساخت آن نزد امام جعفر رفت و او دستورهای لازمه را بهر آتش کردن و پروردن و نرم کردن پوست بدو داد و کار ساخت پوستین از همان روزگار آغاز گشت».

روایت دوم درباره پیدایش پوستین‌دوزی در مشهد به این شرح است: «به ظاهر شغل پوستین‌دوزی از افغانستان و دشت موکر^۱ به خراسان آمده است. در این زمینه نقل‌گونه و شعری نیز هست که می‌گوید گروهی ایرانی و افغانی به کاروانی در سفر بودند و به دشت سرد موکر رسیدند. آنان که افغانی بودند و پوستین داشتند در امان از سردی ره پی گرفتند و تنی از ایرانیان که چنین نعمتی نداشتند به آه و ناله درآمدند و در حال آنان چنین شعری شهرت یافت»:

مرد بی‌پوستین سفر نکند	باد از پوستین گذر نکند
مرد بی‌پوستین و دشت موکر	ناله‌هایی کند که خر نکند

در تأیید این روایت به اسامی تعداد بی‌شماری از استادکاران و پیشکسوتان این هنر اشاره می‌شود که نام افغانی دارند. از جمله می‌گویند در مشهد، به گاه مشروطه و در کاروانسرای گمرک، پوستین‌دوزانی ساکن بودند که بعضی از آنها چند نسل متوالی به این هنر و شغل مبادرت داشتند و برخی هنوز هم در قید حیات‌اند. اسامی برخی از این استادکاران قدیمی و ماهر عبارت‌اند از: «ملانی کابلی، حاج عبدال کابلی و محب‌علی هراتی که پسر این آخری به نام محب‌زاده، هنوز در قید حیات بوده و در قوچان

۱. کنایه از مُکران/مکران یا مکران؛ نامی است که در طول تاریخ به مناطق جنوبی و بخشی از مناطق مرکزی بلوچستان نزدیک بندر کراچی در پاکستان اطلاق می‌شده است.

۱۲۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مشغول به کار است. سید یعقوب نیز در کاروانسرای ملک ساکن بوده و اکنون پسرش سیدحسن عابدین در کاروانسرای گمرک مشغول به کار است». آقای عابدین نیز نام برخی از استادان قدیمی را چنین برمی‌شمرد: «عبدالرحیم حامد مقدم، محمدخان کابلی و محمدحسین نوایی که از پیران این کار است. از ملا یوسف کابلی، نجف قندهاری، نوروزعلی افغانی، قربانعلی قندهاری و اسدالله مشهدی نیز می‌توان به عنوان پیشکسوت‌های قدیم این هنر صنعت نام برد.»

به این ترتیب، به نظر می‌رسد که هنر پوستین‌دوزی در مشهد به دست هنرمندان افغانی و یا بازماندگان آنان رایج شده و دوام یافته است و با توجه به روابط ایران و افغانستان، تاریخ پیدایش این هنر - صنعت را می‌توان در افغانستان پیدا کرد.

سومین روایت از تاریخچه پیدایش هنر پوستین‌دوزی را از یکی از استادکاران قدیمی این حرفه، یعنی آقای علیرضا قاسمی شنیدیم. وی رواج آن را از مشهد و زمان نادرشاه می‌داند و می‌گوید: از پدران خود شنیده است که نادر روانه نبردی بود و به صحرائی سرد رسید، شبانگاهان که سربازان از سردی رو به مرگ نهاده بودند، فرمان داد تا پوست‌ها را به سربازان دادند و آنان را از خطر سرما ننگه داشت.

۳-۴. کارگاه‌های پوستین‌دوزی

هم‌اکنون [دهه پنجاه] در مشهد، دو مکان بزرگ پوستین‌دوزی دایر است:

۱. کاروانسرای زمانی مشهور به دروازه قوچان که در آن ۱۵ کارگاه وجود دارد.
 ۲. کاروانسرای گمرک که کهن‌ترین بخش پوستین‌دوزی در مشهد است و بیش از پنج نسل در آن کار می‌کرده‌اند. در این کاروانسرا هم‌اکنون ۱۰ کارگاه پوستین‌دوزی وجود دارد و برخی از هنرمندان ورزیده و باتجربه در آنها مشغول کار هستند.
- البته کارگاه محمدشریف نیز یکی دیگر از کارگاه‌های مهم و قدیمی پوستین‌دوزی مشهد است. وی که این هنر را نزد پدر خویش آموخته، امروزه تنها پوستین‌دوزی است که به سبک گذشته، یعنی مدل‌های چل‌قاچ و قاچ‌برش کار می‌کند.

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۲۷

کارگاه‌های پراکنده دیگری نیز در محله شیخ‌ها و سمرقند وجود دارد که در آنها یا استادکاران خبره‌ای حضور ندارند و یا موقتی مشغول کارند تا بعدها بتوانند کارگاه مناسبی اجاره کنند.

کارگاه‌های قدیمی اغلب به صورت اتاقی بزرگ بودند چنان که امروزه [دهه پنجاه] هم به همین شکل‌اند. در این اتاق‌ها، چوب‌هایی به قطر ۱۰ سانت وجود داشت که آنها را «منه‌مینا» می‌نامیدند. این چوب‌ها را به هم می‌دوختند و به درازای کارگاه و به فاصله ۱/۵ متری زمین می‌گذاشتند و کارهای ساخته شده با پوست‌ها را بر رویشان می‌نهادند. منه‌ها^۱ امروزه هم به همین نام وجود دارند. بیشتر کارگاه‌ها در طبقه دوم کاروانسراها دایر می‌شوند و جلوی آنها را یکسره ایوان می‌زنند.

از آنجا که کار پوستین‌دوزی به دو بخش نشسته و سرپا تقسیم می‌شود؛ از ایوان یا پشت‌بام کارگاه‌ها برای کارهای سرپایی از نوع چوب‌زدن بر پشت کار استفاده می‌کنند البته گاه حیاط کاروانسرا یا کارگاه نیز برای انجام این کار مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ چنان که پای به هر کاروانسرای بگذارید، همه جا آثار خشت‌زدن و چوب‌زدن را می‌بینید. (تصویر ۱) در بیشتر کارگاه‌ها بوی تند پشم و غبار غلیظ پوست، بینی و سینه را آزار می‌دهد؛ همچنان که بی‌آفتابی و کم‌نور بودن اتاق‌ها همه جان و تن را.

تصویر ۱. چوب‌زدن پشم و پوست در کارگاه‌های پوستین‌دوزی

۱۲۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

در ورودی اتاق‌های کار، در گوشه‌ای چوب پوست‌تراشی را آویخته‌اند و استاد در میانه یا آخر کارگاه روی تخته پوستی نشسته است، در حالی که پردازگر در گوشه‌ای دیگر پوست را به دیوار آویخته و با شانه‌ای فلزی پشم آن را صاف می‌کند و به گونه‌ای پیرایش می‌دهد.

در گذشته، فرش کارگاه، حصیری بود که کارگران بر روی آن می‌نشستند و تخت پوستی نیز به زیرش می‌انداختند اما امروزه هیچ کدام از آنها به چشم نمی‌خورد و اتاق خالی از پوشش است. تنها کارگاهی که برای هر یک از مراحل، اتاقی جداگانه دارد، کارگاه محمدشریف است که خانه‌ای قدیمی و به نسبت بزرگ را برای این کار اجاره کرده است. برای نمونه، در اتاق تراش و در میانه اتاق، چوب تراش را مایل به زمین نهاده‌اند و کارگر افغانی بلندقد و لاغراندami با تیغ در حال پرداختن و تراش دادن پوست است. اتاق نیمه تاریک و مرطوب است. (تصویر ۲)

تصویر ۲. محمد شریف قندهاری یکی از قدیمی‌ترین استادان پوستین‌دوزی

۳-۵. ابزار و مواد کار

- پوست: پوست‌ها که در زبان محلی به آنها پشم یا نطع می‌گویند، دو رو دارند و به دو گونه به کار می‌روند: پوست بره بیشتر برای ساخت پَس و پیش پوستین به کار می‌رود و پوست گوسفند معمولی، برای دوخت آستین‌ها چرا که هم کم‌پشم است و

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۲۹

دوخت را ساده می‌کند و هم ارزان تمام می‌شود. برخی از کارگاه‌ها مانند کارگاه محب‌زاده، کارهای آستین‌دار نمی‌دوزند چون نمی‌توانند پوست گوسفند را همچون بره رنگ کنند و هر دو بخش را هماهنگ درآورند. اما استادکاران دیگر، با افزودن رنگ و مالش بیشتر، پوست گوسفند را هم‌رنگ پوست بره می‌کنند. پوست گوسفند را یل‌وار و گونه‌ای دیگر از آن را «یغنه»^۱ می‌گویند که از بچه‌های داخل شکم گوسفند به دست می‌آید و اغلب برای دوخت یقه و سردست به کار می‌رود.

- نخ معمولی

- خامه: پیش از این، ابریشمی و زردرنگ بود اما امروزه رنگ‌های گوناگون دارد و بیشتر مواقع، قهوه‌ای، صورتی، سفید، زیتونی، فیروزه‌ای یا چمنی است.

- آرد جو

- نمک که این هر دو (نمک و آرد جو) هنگام آش‌دادن نقش آفرین‌اند.

- رنگ: در قدیم تنها رنگ زرد را به کار می‌بردند و خود، آن را می‌ساختند اما امروزه از رنگ‌های خارجی و متنوعی مانند قهوه‌ای، مشکی، آبی، سفید، فیروزه‌ای و... استفاده می‌کنند.

۳-۶. فرآورده‌ها و محصولات

ساخت‌ها و محصولات پوستین در قدیم یعنی تا ۲۰ سال پیش، دارای اصالت شرقی بود و پیوندی با خیاطی و مدل‌های آن نداشت. اما به تدریج و با روی کار آمدن کارگاه‌های مختلف پوستین‌دوزی و تحت تأثیر مد و مدگرایی در جامعه، همچنین دسترسی به الگوهای خارجی، شکل‌های تازه‌ای چون دوخت لباس‌های بلند زنانه و مردانه از جمله ماکسی، میدی، کاپشن و تونیک رواج یافت و فرآورده‌های گذشته را از میان برداشت یا کم‌رنگ کرد. تولیدات و فرآورده‌های پوستی در قدیم اغلب به اشکال زیر تولید می‌شدند:

- **قاش برش:** عبارت از پوستینی بلند، ساخته شده از پوست بره بود که در آن هفت

یا هشت پوست به کار می‌رفت و چنان که از نامش پیداست چندین برش داشت.

۱۳۰ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- چل قاج: پوستین بلندی که درازای آن در حدود یک و نیم متر است و از قاش برش مرتب‌تر است. پشت آن از چهل تکه ساخته می‌شود. برای دوخت چل قاج، از پوستی که پهنای آن از چهل تکه ساخته شده، استفاده می‌شود. ابتدا پوستی را به پهنای ۱۲ سانتی‌متر در میانه پشت به نام (شاه) می‌دوزند و سپس، دو سوی آن را که شانه است با ۱۲ گره پر می‌کنند. چنین پوستی به دو بخش تقسیم می‌شود؛ از شانه تا کمر و از کمر تا پایین که روی هم، درازای آن ۲۰ تا ۲۱ گره دارد و به ۱/۵ متر می‌رسد.

- گبل برش: از پوست‌های درشت پرواری ساخته شده و پشت آن دو تکه است و بیشتر پوست در آن به کار می‌رود.

- جلیزقه یا جلیقه: از دو دست کوچک و بی‌آستین تهیه می‌شود.

البته با توجه به اینکه در حال حاضر، محصولات متنوع بسیاری از پوست و چرم، تولید و با اسامی جدیدی عرضه می‌شوند؛ هنگام خرید و گشت و گذار در بازار چرم اسامی پیشین کمتر شنیده می‌شود. تولیدات جدید پوست اغلب با برش‌های الگو و کاربرد سانتی‌متر به دست می‌آیند و عبارت‌اند از: ماکسی، میدی، سه‌ربعی، کاپشن، تونیک، گلوشی، کت، مینی جلیقه و لباس‌های بچگانه

۳-۷. مراحل پوستین‌دوزی

کار پوستین‌دوزی با رنج فراوان همراه است و پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های بسیار دارد. برخی از مهم‌ترین مراحل آن عبارت‌اند از: آش کردن، پیشکار، نم‌زدن، تراش دادن، چاک‌دوزی، رنگ‌ریزی، نرم کردن، خشت زدن، خمچه‌زدن، دوقاب کردن، نواخت کردن، روگرفتن، صاف کردن، برش، ابریشم‌دوزی، چهاربغل، تسمه کردن، زقاره، سرپولک، سردست کردن و پرداز کردن. گفتنی است که این هنر هم‌اکنون [دهه پنجاه] بسیار ساده شده و پیچیدگی و ظرافت پیشین را ندارد. مراحل مختلف پوستین‌دوزی را می‌توان به ترتیب زیر بیان کرد:

- ابتدا پوست پشم‌دار گوسفند را در دباغ‌خانه با نمک و آرد جوش می‌دهند.

- سپس پشت پوست را کارد می‌کشند.

- پوست را رنگ می‌کنند.

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۳۱

- آن را در آفتاب می‌گسترانند تا خشک شود و به صورت چرمی نرم و زرد رنگ درآید.
 - پوست را اصلاح می‌کنند.
 - همچون خیاط‌ها پوست دباغی‌شده را برای تهیه انواع پوستین برش می‌دهند.
 - تکه‌های برش داده شده را با سوزن به هم می‌دوزند.
 - برای تزئین پوستین از هنر سوزن‌دوزی و رنگ‌آمیزی استفاده می‌کنند.
 پوستین‌دوزی را باید یک هنر - صنعت نامید. در ادامه، برای آشنایی بیشتر با پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های پوستین‌دوزی، برخی از مهم‌ترین مراحل آن، توصیف و تحولات رخ داده در هر یک از مراحل، به صورت جداگانه بررسی می‌شود:

تصویر ۳. محمد چوپانی در حال زدن سمباده موتوری

الف) مرحله آشگری

آش کردن یا در اصطلاح آشگری، اولین مرحله پوستین‌دوزی است که پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های بسیار دارد. (تصویر ۴) در گذشته، حدود پنجاه سال پیش، هر پوستین‌ساز، خود به تنهایی و در کارگاه خویش آشگری می‌کرد اما هم‌اکنون آشگری شغل جداگانه‌ای است و بیرون از کارگاه‌های پوستین‌دوزی انجام می‌شود. کار آشگری مراحل مختلفی دارد که عبارت‌اند از:

۱۳۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

– نمک زدن: پوست‌های خریداری شده را که خام گویند، روی زمین تنک می‌کنند^۱ و به هر کدام نزدیک به چهار سیر نمک می‌زنند، به این ترتیب که نمک را با هر دو دست به همه قسمت‌های پوست می‌کشند و در نهایت، آن را دوقات می‌کنند. دوقات کردن نوعی تا کردن است که به روش خاصی انجام می‌شود. ابتدا پوست را از درازا دو تا می‌کنند و سپس از دو طرف روی هم می‌آورند و پوست چهار تا شده را لوله می‌کنند و به گوشه‌ای می‌اندازند. در این مرحله، پوست باید حداقل سه روز نمک بخورد تا گنده شود.

– خشک کردن: در این مرحله، پوست‌ها را زیر آفتاب می‌برند و خشک می‌کنند. برای این کار از نور ملایم صبح‌ها تا ساعت ۹ و بعدازظهرها نزدیک غروب استفاده می‌شود و گرنه پوست می‌سوزد یا بر اثر فشار در هم می‌شکند. پوست‌ها ظرف مدت ۴ ساعت خشک می‌شوند.

– خامی شستن: مقدار زیادی یعنی ۵۰ تا ۷۰ پوست را پشت و روی (مدل) می‌بندند، با طناب محکم می‌کنند و سوار بر الاغ به جوی خیابان می‌برند؛ مدل‌ها را در جوی می‌اندازند و روی آنها کالا یا تخته سنگ بزرگی می‌گذارند تا آب نبرد، بعد از اینکه صبح تا ظهر در آب ماندند، یک به یک پوست‌ها را برمی‌دارند و با پشت کارد می‌شویند تا کثافات مانده از پشکل و خون و چرک آن گرفته شود. پوست‌های شسته شده را به خارج جوی می‌اندازند و هر ۱۰ تا ۲۰ تای آنها را بار الاغ می‌کنند یا بر دوش می‌برند. به طور معمول، در چنین شست‌وشویی سه تن همیاری دارند.

– آش: برای آش دادن هر پوست، از مخلوط ۲ سیر نمک به علاوه ۵ سیر آرد جو و مقداری آب استفاده می‌کنند، پوست‌ها را داخل تگار ساخته‌ای که به آن شولی^۲ می‌گویند، می‌اندازند. به وقت آش دادن، همه را در سه ردیف، روی زمین کنار تگار شولی می‌چینند و آنگاه دو نفر می‌نشینند و از دو سوی پوست را برمی‌دارند و با پیمانهای ۵ سیری، مقداری شولی به میان آن می‌ریزند و با دسته به همه جای نطع

۱. پهن کردن و گسترانیدن پوست‌های خام بر روی زمین را در زبان محلی اصطلاحاً «تنک کردن» می‌گویند.

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۳۳

می‌رسانند؛ سپس میانه آن را برمی‌دارند و از همان سو در تغار آش می‌گذارند تا گرم بماند و از هوا خوردن در امان باشد. سرانجام که همه پوست‌ها شولی خورد و در تغار جای گرفت، پوست دیگری را از جانب نطع بر همه آنها می‌کشند.

پوست‌ها ۲۰۰ روز در همان تغار می‌مانند و هر روز یک بار به آنها دست می‌زنند. یکایک آنها را بیرون می‌کشند و کش می‌دهند.

برای این کار دو نفر می‌نشینند و پوست را در میان خود می‌گذارند و از قد و پهنا، قسمت به قسمت می‌کشند؛ سپس مقداری آب به آن می‌زنند و دوباره میانه‌اش را می‌گیرند و پوست را در تغار می‌کنند تا برای آش شستن آماده شود.

- آش شستن: پوست‌ها را از تغار درمی‌آورند و به جوی می‌برند؛ لب آن گودالی می‌کنند و یک به یک پوست‌ها را داخل آب فرومی‌برند و پشم‌شان را با دست می‌شویند تا شولی خارج شود؛ وگرنه پوستین در اصطلاح بر می‌دهد.

- خاکه کردن: پس از مرحله آش‌کردن، پوست‌ها را روی بام می‌برند و پهن می‌کنند؛ به این کار خاکه می‌گویند. در این مرحله، مقداری آرد جو و نمک را به صورت خشک در قسمت‌هایی که بر اثر شست‌وشو از میان رفته، می‌ریزند. بعد از این کار، پوست‌ها را جمع و دسته می‌کنند و برای پیشکار می‌برند.

گفتنی است که از ۵۰ سال پیش تاکنون، کارهای آش را به آشگرخانه می‌دهند چون با بالا رفتن تولید وقت زیادی را باید صرف آشگری کنند.

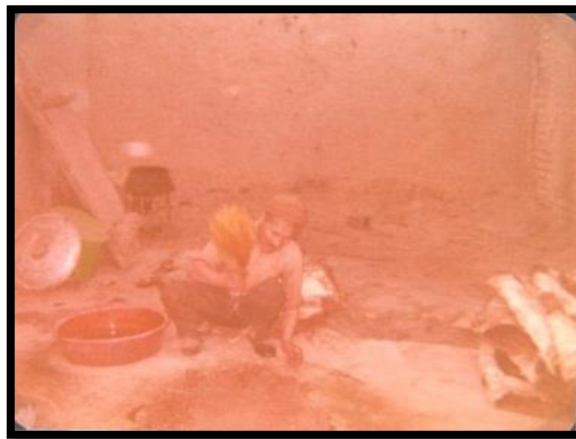
نخستین کسی که کار آشگری را به تنهایی پیشه کرده، کاظم نامی از قوچان بوده که در میدان موسوم به مال‌فروش‌ها به این کار اشتغال داشته است. پس از او محمدرضا تفقدی کارش را دنبال کرده که هم اکنون نیز [دهه ۵۰] آشگرخانه‌اش در خیابان قلعه مشهد به ساختمان مشترک آشگران تبدیل شده است و افراد بسیاری در آن مشغول کار هستند.

در هر کارگاه، دو اتاق ۱۰ در ۲۵ متری برای آش کردن وجود دارد که داخل هر یک از آنها ۴ تا ۶ حوض با قطر ۲/۵ و گودی ۳ متر ساخته‌اند و پوست‌های آش شده را در آنها می‌ریزند. برای آش کردن پوست، آنها را در جوی خیس می‌کنند تا از شامی به پگاهی در آب بمانند و پشم و نطع ملایم شود. آنگاه پشم را با کارد می‌شویند و

پوست‌ها را ۵۰ به ۵۰ یا ۱۰۰ به ۱۰۰ روی هم می‌اندازند و دو نفری مشغول شولی‌زدن می‌شوند؛ به این کار آرد مالیدن هم می‌گویند. سپس، پوست‌ها را داخل حوض می‌ریزند و روی آنها را می‌پوشانند و می‌گذارند تا دو روز همچنان بماند؛ بعد آنها را کش‌واکش می‌دهند تا چشمه‌های پوست باز شود و به آرد جو خوراک خورد. کار کش‌واکش دو نفری انجام می‌شود و بار دیگر، پوست‌ها در حوضی قرار می‌گیرند که ته آن را آب شوری یا شولی فرا گرفته و سبب زودتر آتش خوردن می‌شود. دوباره بالای حوض را با پوست‌های چپه از سوی نطع می‌بندند تا «شمال‌رو» پیدا نکند. در غیر این صورت، پوست «گرم می‌آورد» و در اصطلاح کُخ^۱ می‌کند و خراب می‌شود.

آنگاه دو روز دیگر پوست دست نخورده می‌ماند تا خوب خودش را بخورد و باز آن را کش‌گیری کنند. این کار را تا سه بار تکرار می‌کنند و بعد پریوست‌ها را بالا می‌کشند و دوباره شولی

می‌زنند یا آردشکن می‌کنند. وقتی به این ترتیب، پوست‌ها ۶ بار در ۱۲ روز کش‌گیری شد، همه را از داخل حوض درمی‌آورند و آب تازه می‌کنند؛ یعنی کمی آب با دست به آن می‌زنند تا دوقات شود و لب جو آنها را می‌شویند. پوست‌ها

تصویر ۴. مردی در حال آشگری پوست

را در زنبیل به جوی می‌برند و هنگام خشک کردن به آنها آرد جو می‌زنند و جمع می‌کنند. برای اینکه پوست‌ها در هم نشوند، مقدار پوستی را که از آن کسی است، در حوض می‌اندازند و روی آنها چند پوست دیگر می‌گذارند و پوست نفر دیگر را بالای آن می‌چینند. کار آشگری بیشتر

۱. کُخ کردن در گویش مشهدی کنایه از کرم زدن پوست و آسیب دیدن تار و پود آن است.

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۳۵

تابستان‌ها انجام می‌شود چون پوست باید به مرحله‌ای برسد که بوی خاصی بدهد و در اصطلاح به بو آید و خودش را بیندازد. این مرحله، گرمای فصل تابستان را نیاز دارد. ضمن اینکه کار شست‌وشوی آن را هم ساده می‌کند.

ب) ابریشم‌دوزی

ابریشم‌دوزی کار هنری بسیار زیبا و در عین حال سخت و کم درآمدی است که از دیرباز تا کنون بر دوش زنان و بویژه روستاییانی که درآمد اصلی آنها کفاف زندگی را نمی‌دهد؛ سنگینی می‌کند. آنان هنرمندانه و با صبوری، سوزن به سوزن، با یاری خامه، نقش‌های شگفتی را بر روی پوست پدید می‌آورند.

ابریشم‌دوزی پیش از این، تنها با ابریشم زرد طلایی انجام می‌شد، نه رنگ دیگری؛ چنان‌که رنگ پوستین همیشه زرد بود. اما زمان گذشت، ماشین جای دست را گرفت و ابریشم مصنوعی، پرورش کرم و ابریشم را به وادی نابودی کشاند و خامه‌های رنگارنگ به جای ابریشم زرد طلایی نشست، در نهایت نیز طرح‌های زیبای قدیمی، به دلیل تجاری شدن کار از سویی و مرگ کارگران و هنرمندان ابریشم‌دوز از سوی دیگر، به دست فراموشی سپرده شد.

مهم‌ترین طرح‌های مشهور پوستین‌دوزی مشهد که هم اکنون نیز رواج دارند، عبارت‌اند از: اشرفی، یجلکی، بادامچه، خارکی (یا فلیته/پلیته)، خارک کابلی، جغه، دولوزه، دوقطار، کرمک، گل جام و یک لوزه.

برای دوخت این نقش‌ها از قالی‌های بریده چوبی، کار استادکاران اصفهان بهره می‌گرفته‌اند؛ یعنی ابتدا، قالب‌ها را به مرکب کاسه چاپ می‌زدند و سپس، تصویرش را بر پوست می‌انداختند تا ابریشم‌دوزها همان نقش‌ها را پر کنند. کاسه چاپ‌دوزی عبارت از بشقاب سفالی بود که در آن مقداری آب و مازو (ماده‌ای نرم که تولید سیاهی کند) می‌ریختند و در آن قدری پشم می‌گذاشتند که در نتیجه، چیزی شبیه به قالب و مهرهای ثابت به دست می‌آمد؛ این مهرها یا قالب‌ها را داخل کاسه چاپ‌دوزی می‌زدند، رنگ می‌کردند و نقش‌ها را روی پوست برمی‌گرداندند. (تصویر ۵)

ج) مرحله پرداز

وقتی پوستین‌ها برای فروش آماده شد، آنها را تک به تک به دیوار می‌آویزند و با شانه‌های فلزی به بخش پشم می‌زنند تا پیرایش آن زیبایی خاصی پدید آورد.

تصویر ۵. محصولات پوستی

۳-۸. نحوه خرید پوست

در گذشته، پوست را به طور عمده از شهر مشهد و گاه قوچان و دره‌گز خریداری می‌کردند؛ مقداری پوست بره هم از تهران می‌آوردند اما به هر حال، کار در دست بازرگانان پوست‌فروش بود. در حال حاضر، بیشتر آنان، پایین خیابان یکی از مراکز تجاری مشهد جای دارند و پوست‌ها را به اقساط در اختیار خریداران یعنی پوستین‌سازان می‌گذارند.

۳-۹. نحوه فروش پوست

برخی از کارگاه‌های قدیمی خود نزد افراد آشنا می‌روند و سفارش می‌گیرند یا دوخته‌های آماده را می‌خرند. بیشترین فروش آنان نیز به سمسارانی است که مغازه دارند؛

هنرهای دستی مشهد؛ مطالعه موردی پوستین‌دوزی ❖ ۱۳۷

آنان کارها را می‌خرند به فروشگاه‌هایی می‌برند که بیشتر آنها هم‌اکنون در خیابان خسروی هستند [دهه ۵۰] پیش از این نیز به تیمچه‌های دم‌بست می‌برده‌اند. برخی استادکاران به هر خریداری می‌فروشند و برخی تنها با یک فروشگاه کار می‌کنند؛ چندان که کارهای قندهاری به فروشگاه ترمه می‌رود. اگر خریداران مشهدی خواهان نباشند، گاه خود پوستین‌دوزان به تهران و اصفهان می‌روند و کارهای تولید شده را می‌فروشند. در سال‌های پیش شرکت تعاونی پوستین‌فروشان، پوستین‌ها را می‌خرید. این شرکت در سال ۱۳۴۲ به یاری مهندس شغایی از اداره اقتصاد، با دخالت صنایع دستی در مشهد افتتاح شد. هر سهم آن را ۱۰ تومان می‌فروختند و در برابر آن فیش بانکی می‌دادند و برگه‌ای که سود در آن معین می‌شد. این شرکت قیمت‌گذاری را توسط کارشناسانی انجام می‌داد که از سوی هیئت مدیره انتخاب می‌شدند. مدیرعامل نیز از سوی صنایع دستی و هیئت مدیره ۵ نفری از طریق سهامداران و رای آنها برگزیده می‌شود. کار مدیرعامل سرکشی، حسابرسی و نظارت بر خرید و فروش است. هیئت مدیره نوع جنس را در نظر می‌گیرند، بر کار بازرسان نظارت می‌کنند و شورای پوستین‌دوزان را شکل می‌دهند.

صنایع دستی در آغاز کار شرکت ۸۵۰ هزار تومان به آن وام داده که صرف خرید زمین و ساختمان کارخانه دباغی در ۱۱ کیلومتری مشهد در راه قوچان شده است. این کارخانه گذشته از اینکه هم‌اکنون، کار رنگ و شست‌وشو را انجام می‌دهد، سه دستگاه دیگر هم برای پشم‌زنی دارد که هنوز راه نیفتاده و هزینه آن تأمین نشده است.

برای آشنایی با فروشندگان به یکی از این مغازه‌ها با نام «جام گوهری» مراجعه شد که در ابتدای گاراژ سنگ‌تراشان قرار دارد. دارنده آن محمدحسن فرجی پیش از این، در بازار زنجیر کوچه قنادان همین شغل را پی‌گیر بوده اما بر اثر نوسازی، جایگاهش ویران شده و به اینجا آمده است. او بیشتر پوستین‌های خود را از شان‌دیز دهکده غربی نزدیک مشهد می‌خرد چرا که با پوستین‌دوزان هنرمند آنجا آشنایی بیشتری دارد.

او می‌گوید پوستین‌های مدل قدیمی را تنها برای کار نگهبانی می‌خرند. امروزه کارهای تازه، فروش بیشتری دارد و در این میان، بازار ماکسی^۱ و کارهای بچگانه که به

۱. لباس‌های بسیار بلند

۱۳۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

تازگی روی آنها را پارچه مخمل گلدار می‌کشند تا بیشتر جلوه کند، گرم‌تر است. میدی^۱ و سه‌ربعی نیز در مراحل بعدی خرید قرار دارند. خرید در تابستان خیلی بیشتر است و بیشترین خریداران از فرهنگیان هستند. کارهای مردانه هم فروش زیادی دارد. قیمت را از روی خرید تعیین می‌کنند و صدی پانزده بر آن سود می‌کشند. جنس‌های خرم شده یعنی پوستین‌های دباغی شده‌ای که در کارخانه بوگیری شده‌اند، بهای گران‌تری دارند چون برای رنگ هر پوست ۲۰ تومان دریافت می‌کنند. ماکسی خرم شده ۷۰۰ تومان و ماکسی غیرخرم که رنگ دستی خورده ۴۰۰ تومان است.

۴. جمع‌بندی

هنر پوستین‌دوزی که در حقیقت، باید آن را نوعی هنر - صنعت نامید؛ از اصیل‌ترین و قدیمی‌ترین صنایع دستی مشهد است و گذشته از زیبایی و ظرافت؛ به لحاظ اقتصادی نیز ارزش زیادی دارد. پوستین یا لباس خزدار، به لباسی زمستانی گفته می‌شود که تمام یا قسمت عمده آن از پوست حیوانات پشم‌دار دوخته شده است. به نظر می‌رسد که شرایط اقلیمی و آب و هوایی استان خراسان رضوی، موجب پیدایش و رونق رشته پوستین‌دوزی شده است. در حال حاضر، این هنر - صنعت اغلب در میان مردم عشایر منطقه رونق دارد و در دیگر شهرستان‌های استان به فراموشی سپرده شده است.

قدمت این هنر به زمانی برمی‌گردد که انسان برای گرم کردن خود به فکر استفاده از پوست حیوانات افتاد، نشانه استفاده از پوست به عنوان لباس، در دیوارنگاره‌های قدیمی به‌وفور یافت می‌شود. طبقات مختلف جامعه با توجه به رتبه و درجه‌بندی اجتماعی خود، از پوست حیوانات استفاده می‌کردند و برای مثال، افراد متمول، پوست حیواناتی مانند ببر و پلنگ را بر دوش خود می‌انداختند.

۱. لباس‌هایی با قد متوسط و حداکثر روی زانو

صنعت پوستین‌دوزی از گذشته، نسل به نسل به مردان و زنان امروزی رسیده و امروزه شهرستان بینالود و شهرهای شاندیز و طرقله در استان خراسان رضوی به عنوان یکی از اصلی‌ترین مراکز این هنر شناخته می‌شوند. در سایر نقاط استان این صنعت بیشتر در سایه مانده و یا کم‌رنگ شده و از میان رفته است.

در حال حاضر، سبک زندگی جدید موجب شده است که کاربرد بسیاری از محصولات صنعت پوستین‌دوزی از میان برود و دیگر توجیهی برای مصرف این محصولات نباشد. به این ترتیب، شاید تغییر کاربری، مهم‌ترین راه حفاظت از این هنر و ماندگاری آن باشد. می‌دانیم که هنرها و صنایع دستی در تثبیت و ماندگاری هویتی، اهمیت بسیار دارند و حمایت از صنایع دستی از این منظر، ضروری به نظر می‌رسد. برای ماندگاری چنین رشته‌ها و هنرهایی، علاوه بر اعمال سیاست‌های حمایتی باید به نمایش عمومی نحوه تولید آنها، بویژه برای گردشگران اقدام کرد تا آنان نیز از زیبایی، دشواری و خاص بودن روند تولید این محصولات آگاه شوند؛ همچنین پیشنهاد می‌شود که با تمرکز بر بازار تولید فروش این محصول و نیز ساماندهی این حرفه، سهم عمده‌ای از بازار فروش منطقه را کسب کرد و در نهایت، از اقتصاد تک‌محصولی رهایی یافت.

برخی از مهم‌ترین پیشنهادها برای حفاظت از این هنر - صنعت بومی به شرح زیر است:

۱. صنایع دستی مصداق کالای ایرانی است. از این رو، در سالی که از سوی مقام معظم رهبری «جهش تولید» نام گرفته، شایسته است که راهبردها و برنامه‌ریزی‌های کلانی برای حمایت از صنایع دستی به عنوان «مصادیق ارزشمند کالای ایرانی» در نظر گرفته شود و در دستور کار مدیران حوزه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری قرار گیرد.

۲. از طریق برگزاری نمایشگاه می‌توان ضمن تلاش برای حفظ هنرها و صنایع دستی داخل کشور و ترغیب هنرمندان به شرکت در نمایشگاه‌های خارجی، صنایع دستی و هنرهای سنتی استان‌ها را به گردشگران و عموم مردم معرفی کرد.

۳. اساسی‌ترین مشکل در این حرفه، کمبود سرمایه و از سوی دیگر، نبود بازار خریدار است. چرا که بهترین زمان فروش، ماه اول تابستان و دو ماه نخستین پاییز است که در مجموع، سه ماه را شامل شود. در این میان، گروهی سمسار یا واسطه و دلال برای فروش پدید آمده‌اند که بیم آن می‌رود این هنر - صنعت را به سمت تجاری کردن

و تهیه تولیدات سریع، ارزان و کم‌ارزش سوق دهند. از این‌رو، لازم است که با پرداخت تسهیلات، صدور کارت صنعتگری و پوشش بیمه از این هنرمندان حمایت شود.

۴. فقدان بیمه از دیگر مشکلات استادکاران و کارگران این حرفه است. در این باب باید با تجدید نظر، به نحوی سیاستگذاری شود که منافع صاحبان کسب و کارگران، همزمان تأمین شود. بیم آن می‌رود که دشواری‌های این هنر - صنعت موجب شود تا نسل جدید کمتر به پیشه پدران خود روی آورند و کسی رنج شاگردی و آموختن هنر پوستین‌دوزی را به خود هموار نکند. در این صورت، در نهایت، با نابودی این پیشه و هنر - صنعت ارزشمند مواجه خواهیم شد.

۵. یکی دیگر از مشکلات هنرمندان پوستین‌دوز را می‌توان نبود آموزش‌ها و مهارت مورد نیاز برای گلدوزی و ابریشم‌دوزی در میان نسل جدید شاغلان این هنر - صنعت دانست. دست اندرکاران فرهنگ و هنر و صنایع دستی باید دوره‌های آموزشی لازم را برای همه داوطلبان تدارک ببینند تا چنین نقصی از آثار هنری کشورمان برطرف شود.

منابع

- بوزرجمهری، خدیجه؛ صاحبی، شیرین؛ مهرگان‌مجد، جواد (۱۳۹۵). بررسی چالش‌ها و موانع توسعه کارآفرینی و اشتغال‌زایی صنعت پوستین‌دوزی (مطالعه موردی: دهستان شاندیز). زنجان: اولین کنفرانس ملی «اندیشه‌ها و فناوری‌های نوین در علوم جغرافیایی».